

שנאמר בנבואת ישעיה [פרק סא פסוק ג]:
 "לקרוא שנת רצון לה' וגו' לנחם כל אבלים,
 לשום לאבלי ציון, לתת להם פאר תחת אפר".
 והיינו, שהקדוש ברוך הוא ישים לאבלים
 פאר, במקום האפר שהיה עליהם. הרי שדרך
 אבלות לשים אפר במקום של הפאר.

ו"פאר" — היינו תפילין, כפי שנאמר בספר
 יחזקאל [פרק כד פסוק יז], שאמר לו הקדוש
 ברוך הוא ליחזקאל: "בן אדם, הנני לוקח
 ממך את מחמד עיניך במגפה וגו', ולא
 תספור ולא תבכה וגו' אֶכַּל לא תעשה, פֶּאָרֶךְ
 חָבוּשׁ עליך" (931), והגמרא במסכת ברכות
 [יא א] אומרת ש"פארך" היינו
 תפילין (932) (933).

והיות ובאנשים חשובים אינו דומה מתבייש
 מעצמו [על ידי מעשה שעשה הוא עצמו] א-טו
 — למתבייש מאחרים [על ידי מעשה
 שעשו לו אחרים], שבכך הוא מתבייש
 יותר (928), לכן נותנין אחרים את האפר בראש
 חשובי העם.

אבל שאר העם, אינם מתביישים בנתינת
 אחרים יותר מאשר בנתינת עצמם (929), ולכן
 הם עצמם מניחים אפר בראשם.

והיכא מנח להו [והיכן, באיזה מקום בראש,
 מניחין את האפר]?

אמר רבי יצחק: במקום שבו מניחין תפילין
 של ראש [במקום שמוחו של תינוק
 רופס] (930).

930. המקום הראוי להנחת תפילין של ראש הוא
 בין המקום שמוחו של תינוק רופס [רך] עד
 המקום שבו מתחילות שערות הראש לצמוח.
 המעברתא [המקום שבו הרצועה עוברת] —
 לצד המקום שמוחו של תינוק רופס, והקצה
 השני — לכיוון מקום התחלת צמיחת השערות.
 עיין שולחן ערוך סימן כז סעיף ט, ובמשנה
 ברורה שם.

931. והיינו, שאמר הקדוש ברוך הוא ליחזקאל,
 שלא ינהג כמנהג אבלים כלל, ולכן, אף שאבלים
 אין מניחים תפילין, אתה — פארך חבוש עליך.

932. וכן, תרגום המקרא "פארך חבוש עליך"
 הוא "טוטפתך הויין עלך". רש"י. והמהרש"א
 כתב, שתפילין הם כתב תורה, כפי שמצינו
 במסכת קידושין, וכאילו נפלה עטרת ראשנו
 במקום אפר. עיין שם.

933. הרד"ק על הפסוק כתב, ש"פארך" היינו
 מגבעת הראש, שהיא פאר האדם, כפי שמצינו

ודאי אין ראייה, שהרי הוא האב. וכן ממה
 שהקדים את אלעזר אין ראייה, כי בכמה מקומות
 נאמר סדר זה. אלא הראייה מיתור הלשון
 שבפסוק. כי די היה לכתוב: אל אהרן ובניו
 הנותרים. ומיתור הלשון אנו למדים שבגדולה
 מתחילים מן הגדול וכו'. ועיין ברש"ש כאן.

928. כך פירש רש"י. אבל הר"ן כתב, שכך יש
 מעט עגמת נפש. והקשה הרש"ש, הרי במסכת
 סנהדרין [מב א] ובירושלאמי כאן מוכח להדיא
 כפירוש רש"י! ועיין במצפה איתן.

929. כך פירש רש"י. שמשום כך בשאר בני
 אדם אין עושים כך, כי כלפיהם אין בכך ביוש
 גדול יותר. אבל הקרן אורה כתב, שבאמת גם
 בשאר בני אדם יש ביוש גדול יותר כשמתבייש
 מאחרים. אלא שרק באדם חשוב, שיש לתלות
 בו החטא, צריך ביוש גדול. אבל שאר בני אדם,
 שאין לתלות בהם החטא, אינם צריכים ביוש
 כזה.

הרי לנו שיש להניח את האפר במקום של הנחת התפילין.

[רחוב תיבה ושקים אפר קבורה ומוריה סימן].

ועתה ממשיכה הגמרא לדון ולבאר את דברי המשנה.

שנינו במשנה, שמוציאין את התיבה לרחובה של עיר. ושם, ברחוב, מתפללים וזועקים⁽⁹³⁴⁾. ויש לנו לבאר, למה יוצאין לרחוב?

רבי חייא בר אבא אמר: כדי לומר ולרמוז בכך: בתחילה זעקנו בצנעא, בבית הכנסת, ולא נענינו מן השמים.

נצא להתפלל ברחובה של עיר, ונבזה עצמנו בפרהסיא⁽⁹³⁵⁾, אולי כך יענה לנו הקדוש ברוך הוא.

יש לקוש אמר: היציאה לרחוב הרי היא

גלות ממקומנו הרגיל. וכך אנו אומרים: גלינו, גלותינו תהא מכפרת עלינו.

מאי בינייהו [מהי הנפקא מינה בין שני הטעמים]?

איכא בינייהו [ישנו חילוק למעשה בין שני הטעמים], באופן דגלי מבי כנישתא לבי כנישתא [אם יצאו וגלו העם מבית הכנסת שהיו רגילין בו, לבית כנסת אחר⁽⁹³⁶⁾].

אם הטעם הוא משום גלות, הרי אף בכך יש גלות.

אבל אם הטעם משום ביזוי בפרהסיא, הרי באופן זה אין ביזוי!

ממשיכה הגמרא ומבארת את דברי המשנה.

ולמה מוציאין את התיבה לרחובה של עיר?

אמר רבי יהושע בן לוי, לומר ולרמוז: כלי צנוע היה לנו. שעד עתה היתה התיבה

האומות. כי אומרים, איה דבריכם שאתם אומרים "כי מי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו כה' אלקינו בכל קראינו אליו"? וזהו שאומרים, ביזינו עצמנו בבית הכנסת, שצעקנו ולא נענינו, ובה נתבזינו אצל האומות ששמעו בדבר. ועתה, נבזה עצמנו בפרהסיא, ברחובה של עיר, שהכל רואים אותנו בעיניהם, ובודאי ילעגו לנו כאשר יראו שלא נענינו ח"ו.

936. כתב המגן אברהם [סימן תרע"ט ס"א] שאין הכוונה בדווקא שגלו לבית כנסת אחר, כי באמת הוא הדין אם גלו לבית סתם. אלא שהגמרא קוראת לכך בית כנסת אחר, משום שעתה הוא נעשה בית כנסת, שהרי מתפללים שם עתה.

"פארי המגבעות". ואבל חייב בפריעת הראש, שהוא הסרת מגבעתו או סודרו מעל ראשו, וישב בגלוי הראש ממגבעתו, ויעטוף בסודרו בעטיפת השפה עם הראש [כפי שנאמר גבי מצורע "ועל שפם יעטה"'], שהוא סימן לאבלות. לכן אמר הקב"ה ליחזקאל, שלא לנהוג מנהגי אבל במות אשתו, להיות למופת לישראל.

934. וכך מצינו במסכת מגילה [כו ב], שרבי מנחם ברבי יוסי סובר שיש ברחוב קדושה, משום שמתפללין בו בתעניות ובמעמדות. עיין שם.

935. מבאר הבן יהוידע, דהיינו שכאשר ישראל עושים סליחות ותחנונים על הגשמים או על איזה צרה, ואינם נענים, הם מתבזים ביותר בעיני

מוצנעת תמיד בבית הכנסת. זעתה —
נתבזה בעוונתינו. שמחמת עוונותינו —
 נענשנו בעצירת גשמים, והיה עלינו להוציא
 את התיבה לרחוב⁽⁹³⁷⁾.

ולמה מתכסין העם בשקים?⁽⁹³⁸⁾

אמר רבי **הייא בר אבא**, לומר ולרמז על ידי
 לבישת השקים, העשויוין מנוצה של
 עיזים⁽⁹³⁹⁾, שהרי **אנו חשובין** [נחשבים]
 כבהמה.

ולמה נותנין אפר מקלה על גבי תיבה?⁽⁹⁴⁰⁾

והמאירי כתב: מתוך מה שנאמר במשנה,
 למדנו שמתכסין היו בשקין. שהרי היה דורש
 להם לא אמר וירא אלקים את שקם וכו'. ובספר
 המכתם פירש עוד, מזה ששינו במשנה שנותנין
 אפר, על כרחך שהלבישו גם שקים, כפי שמצינו
 במגילת אסתר: "שק ואפר יצע לרבים".

939. כך פירש רש"י. וכתב המגן אברהם [סימן
 תקעט סק"ב], שרש"י רק בא לפרש שסתם שק
 הוא מנוצה של עיזים. אבל באמת אפשר
 להתכסות גם בשאר שקים, כי מכל מקום נמשל
 כבהמות נדמו, שדרך לכסות בהמה בשק. וכתב,
 שלכן נראה שישים את השק מעל הבגדים, כדי
 להדמות לבהמה.

וכעין זה כתב המהרש"א, דהיינו כפשוטו,
 שדרך לכסות את הבהמה בשקים, שהוא דבר
 פחות ערך.

940. הרמב"ם [פרק ד' הלכה א'] כתב: ונותנין
 אפר מקלה על גבי התיבה ועל גבי ספר תורה,
 כדי להגדיל את הבכיה, ולהכניע לבם. והבית
 יוסף [סימן תקע"ט] כתב על דברי הרמב"ם:
 ולא ידעתי מנין לו [שנותנים גם על גבי ספר
 תורה].

וכתב הברכי יוסף, שהיתה לפני הרמב"ם
 ועוד ראשונים גירסא אחרת בגמרא: למה
 מתכסין בשקין וכו' ולמה נותנין אפר מקלה על
 גבי ספר תורה אר"י בן פזי לומר עמו אנכי
 בצרה. וזהו שכתב שנותנים אפר על גבי התיבה,
 כפי שמצינו במשנתנו. ועל גבי ספר תורה, כפי
 שמצינו בגמרא, שמוכח שכן נהגו, למרות שלא

937. כך הוא לכאורה הביאור בפשטות. אמנם
 בתפארת ישראל כתב: רצונו לומר, שעל ידי
 עוונתינו, יתהווה רעבון, ונצטרך להתבטל מעסק
 התורה על ידי זה. ובהגהה שם כתב: דבמה
 שחטאנו בזינו התורה לבלי להשיגח במצוותיה.
 וזהו שכתב רש"י "וידידי הוא". עיין שם.

938. רש"י מביא שכך שנינו בירושלמי, שהיו
 חוגרות שקין, ויוצאין לבית הקברות, ותוקעין
 בקרנות [ענין זה של תקיעת קרנות פירש
 בירושלמי: לומר, חשבינהו כאילו גועין כבהמה
 לפניך]. וכתב מהרצ"ח, שמכאן ראייה לדברי
 הרי"ף, שכתב בסוף מסכת עירובין שהש"ס
 הירושלמי היה כבר מסודר לפני חותמי התלמוד
 הבבלי. עוד הביא, שבספר יד מלאכי הביא את
 דברי רבינו יהונתן, שלכן כאשר דברי
 הירושלמי נוגדים את דברי הבבלי — אין
 חוששין לדברי הירושלמי, משום שאותם
 שחיברו את הבבלי הביאו בו את אותן סברות
 שהן כהלכה שנאמרו בירושלמי, ורוב תלמוד
 בבלי נובע מהירושלמי, כגון כגון דברי רבי
 יוחנן וריש לקיש וכל אותם שנקראים "רבי".
 והראיה לכך, שהרי הגמרא מקשה "בית הקברות
 למה", אף שאין לענין זה שום רמז בירושלמי,
 אלא מוכח שסמכו על המקור מהירושלמי.

אבל הריטב"א כתב, שלא מצינו מנהג זה
 בשום מקום. לא במשנה, ולא בבבלי. אלא
 שכן הם היו נוהגים. וכן כתב הר"ן, וסיים:
 וכמו כן מצינו במסכת ראש השנה [טז א]: למה
 תוקעין בשופר של איל, ולא מצינו בשום משנה
 ענין זה, אלא כך היה מנהגם.

מהציבור? (943)

פליגי בה [נחלקו בדבר זה] **רבי לוי בר חמא**
ורבי הנינא.

חד [אחד מהם] **אמר**, שנותנין את האפר כדי לרמוז ולומר לפני הקדוש ברוך הוא: **הרי אנו חשובין לפניך כאפר**, שאין לו כל ערך. כלומר, אין אנו חשובים כלום.

וחד מהם **אמר**, שעושים זאת כדי שיוזכרו לנו הקדוש ברוך הוא את אפרו של **יצחק**⁽⁹⁴⁴⁾, שמסר נפשו להיות קרבן על גבי המזבח⁽⁹⁴⁵⁾.

מאי בנייחו [מה נפקא מינה למעשה בין שני הטעמים]?

אמר רבי יהודה בן פזי: כלומר [כאילו אומר הקדוש ברוך הוא]: **"עמו אנכי בצרה"**. וזהו ששמים אפר אף בראש התיבה, שבה מונח ספר התורה, ספרו של הקדוש ברוך הוא.

ריש לקיש אמר, שלמדים דבר זה, שהקדוש ברוך הוא מצטער יחד עם ישראל, ממקרא זה: **"בכל צרתם לו צר"**⁽⁹⁴¹⁾. והיינו, שבכל צרתם של ישראל, צר אף לקדוש ברוך הוא.

אמר רבי זירא: מריש [מתחילה], **כי הוה חזינא** להו לרבנן דיהבי אפר מקלה על גבי תיבה [כאשר הייתי רואה שהחכמים נותנין אפר מקלה על גבי התיבה] — **מזדעזע לי כוליה גופאי** [היה מזדעזע לי כל גופי]⁽⁹⁴²⁾.

ולמה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד

ראה כן, היה גופו מזדעזע.

943. הרמב"ם [שם] כתב, כדי שיכלמו וישובו.

944. חז"ל נוקטים במקומות רבים "אפרו של יצחק", למרות שלבסוף לא נשרף. והכוונה כפי שפירש רש"י כאן, שיוזכרו לנו הקדוש ברוך הוא את מסירות נפשם של אברהם ויצחק, שהיו מוכנים לעשות את המעשה. וראה בגמרא במסכת ברכות [סב ב]: ובהשחית ראה ה' וינחם, מאי ראה וכו'? ושמואל אמר: אפרו של יצחק ראה. שנאמר: אלהים יראה — לו השם.

ובירושלמי מצינו: מאן דאמר כדי להזכיר זכותו של יצחק, ובלבד אפר, רואין אפרו של יצחק כאילו צבור על גבי המזבח. ועיין שם שמובאת מחלוקת האם הכוונה להזכיר את אברהם או את יצחק. ולפי הדעה שבאים להזכיר את אברהם, נותנין בין עפר ובין אפר, כפי שאמר אברהם "ואנכי עפר ואפר".

945. כפי שפירש רש"י על הפסוק [בראשית כח

מצאנו זאת במשנה או בברייתא.

והמעשה רקח כתב, שיצא דין זה לרמב"ם מדברי רבי זירא, שהיה מזדעזע כל גופו.

אמנם בשושנים לדוד הקשה כמה קושיות, וכתב שבאמת אפשר לומר שלא נתכוון הרמב"ם לכך. ומה שכתב "ועל גבי ספר תורה", היינו שנותנין את האפר על התיבה — כאשר ספר התורה מונח בתוכה.

941. בפסוק כתוב "בכל צרתם לא צר". אלא שאנו דורשים את הפסוק כאילו נאמר "לו" [עיין במסכת סוטה לא א]. אמנם ברש"י על הפסוק [ישעיהו סג ט] ביאר לפי הכתיב, שבכל צרתם שהביא עליהם, לא צר — לא היצר להם כפי מעלליהם שהיו ראויים ללקות. עיין שם. ועיין במהרש"א.

942. כתב השפת אמת, שמכאן למד הרמב"ם [הובא לעיל] שטעם הנחת אפר על גבי התיבה וס"ת, כדי להרבות בכיה ולהכניע ליבם. שלכן הביא הגמרא את דבריו של רבי זירא, שכאשר

וחד אמר, שעושיין זאת כדי שיבקשו עלינו המתים רחמים⁽⁹⁴⁸⁾.

מאי בינייהו [מהי הנפקא מינה בין הטעמים?]

איכא בינייהו [נפקא מינה] אם אפשר לצאת לקברי נכרים.

לפי הטעם שיוצאים כדי לרמוז שאנו חשובין כמתים, אפשר ללכת גם לקברי נכרים.

אבל לפי הטעם שיוצאין לבית הקברות כדי שיבקשו עלינו המתים רחמים, צריך ללכת דווקא לקברי ישראל. שהרי הנכרים אינם יכולים לבקש אפילו על עצמם רחמים, כל שכן שאינם יכולים לבקש עלינו⁽⁹⁴⁹⁾.

והיות והזכרנו שנחלקן בדבר רבי לוי בר

איכא בינייהו [יש ביניהם] נפקא מינה, האם אפשר לתת עפר מן האדמה סתם, ולא אפר שריפה, בראש כל אדם.

לפי הטעם שמרמזין לפני הקדוש ברוך הוא שהרי אנו חשובין כאפר, אותה רמיזה אפשר לעשות גם בעפר, שאינו נחשב לכלום.

אבל לפי הטעם שעושיין זאת כדי להזכיר לפני הקדוש ברוך הוא את עקידת יצחק, צריך לתת דווקא אפר שריפה.

למה יוצאין לבית הקברות?⁽⁹⁴⁶⁾

פליגי בה [נחלקו בטעם הדבר] רבי לוי בר חמא ורבי חנינא.

חד [אחד מהם] אמר, שעושיין זאת כדי לרמוז ולומר לפני הקדוש ברוך הוא: הרי אנו חשובין לפניך כמתים⁽⁹⁴⁷⁾.

948. הגמרא במסכת סוטה [לד ב] מביאה, שכלב פירש משאר המרגלים, והלך ונשתטח על קברי אבות ואמר: אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים. והקשו שם התוספות [ד"ה אבותי]: הרי הגמרא במסכת ברכות [יה א] אומרת שהמתים אינם יודעים מאומה, ואפילו אבות העולם, אם כן, היאך יידעו לבקש רחמים! ותירצו, שעל ידי התפלה שזה מתפלל, מודיעין להן שכן נתפלל. והביאו ראייה מהגמרא שלנו, שיוצאים לבית הקברות כדי שיבקשו עלינו המתים רחמים. עיין שם.

949. כך פירש רש"י. והגבורת ארי כתב, שודאי שבמקום שיש קברי ישראל — עדיף ללכת לשם. שהרי אז יש את שני הטעמים. והנפקא מינה היא באופן שיש רק קברי נכרים.

עוד כתב, שיתכן שהנפקא מינה היא גם כשיש קברי ישראל, כי לפי הטעם של "אנו

[ב]: "ויאמר אברהם: אלקים יראה לו השעה לעולה בני, וילכו שניהם יחדיו". שאמר אברהם ליצחק: אלקים יראה ויבחר לו השעה. ואם אין שעה — לעולה בני [בני יהיה קרבן העולה]. ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך לישחט, וילכו שניהם יחדיו — בלב שוה.

946. ביאר הריטב"א, שפשוט היה לגמרא שאין היציאה לבית הקברות כדי להתפלל שם, שהרי אסור להתפלל בבית הקברות, משום לועג לרש! וכל שכן שאסור להתפלל בקברי גוים! ועוד, הרי מצינו במסכת מגילה [כו א] שהיו מתפללים ברחוב! ולכן פירשה מה שפירשה.

947. בירושלמי מצינו: ולמה יוצאין בין הקברות? אם נתחייבנו רעב — הרי אנו רעבים ומתענים. ואם נתחייבנו גלות — הרי גלינו ממקום למקום. ואם נתחייבנו מיתה — הרי אנו בבית הקברות כמתים.

לשכת הגזית, שבה עמדו הנביאים המוכיחים לישראל (954).

וחד אמר: החר נקרא כך, על שם שיצא ממנו מורא לאומות העולם. שהם שומעים על אודות גדולת ישראל וירושלים — ומתפחדים (955) (956).

שנינו במשנתנו: הזקן שבהן אומר לפניו דברי כיבושין.

תנו רבנן: אם יש ביניהם זקן — אומר הזקן

חמא ורבי חנינא, מביאה הגמרא עוד מחלוקת ביניהם, בענין אחר לגמרי (950).

מאי "הר המוריה" (951)? למה נקרא המקום שהלך אליו אברהם לעקוד את יצחק [הוא הר הבית] (952), בשם זה? (953)

פליגי בה [נחלקו בענין זה] רבי לוי בר חמא ורבי חנינא.

חד [אחד מהם] אמר: החר נקרא כך, על שם שיצא ממנו הוראה לישראל. ששם היתה

954. עוד כתב רש"י, שמשם יצאה תורה לישראל, כפי שנאמר: "כי מציון תצא תורה", "יורו משפטך ליעקב". עיין שם. ורבינו גרשום כתב, ששם יושבים סנהדרין, בלשכת הגזית, ומורין הוראות.

955. עוד פירש רש"י, דהיינו הר סיני, שיצא ממנו מורא לאומות העולם במתן תורה.

והתוספות כתבו, שזה ירושלים, שנקרא על שם אברהם שקראה "הר ה' יראה", וכבר היה נקרא שלם, כדכתיב "ומלכי צדק מלך שלם". ונקרא "ירושלם" על שם יראה ועל שם שלם. עיין שם.

אמנם ענין זה תמוה, הרי הר סיני בחוץ לארץ, ואילו הר המוריה — בארץ ישראל! עיין במהרש"א ובמהר"ץ חיות. ובמצפה איתן הביא, שבמדרש רבה מצינו: "ששה שמות נקראו לו: ה אלקים, הר בשן, הר גבנונים, הר המוריה, הר חורב, הר סיני". והקרן אורה כתב: והנכון בזה הוא גירסת הילקוט [שיר השירים]: מאי "הר המור". כי הר המור יכול להדרש היטב על הר סיני.

956. אונקלוס מבאר באופן אחר, שנקרא "מוריה" על שם עבודת הקטורת, שיש בה מור נר ושאר בשמים. עיין רש"י על התורה

חשובים כמתים" עדיף ללכת דווקא לקברי נכרים, לומר: הרי אנו חשובים כמתים הללו. כי קברי ישראל — חשובים הם כחיים.

950. כך הוא לכאורה בפשטות. אבל היעב"ץ כתב, שהגמרא דנה בענין זה כאן, משום שבמשנה הוזכר הר המוריה. עוד אפשר לומר, שהגמרא מביאה ענין זה משום שהזכרנו את עקדת יצחק.

951. באמת בתורה לא מצינו לשון זו, אלא "ארץ המוריה". "הר המוריה" מופיע בדברי הימים. ועיין במהרש"א.

952. כתב הרמב"ם [הלכות בית הבחירה, פרק ב' הלכה א']: המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משנין אותו ממקומו לעולם. שנאמר: זה מזבח לעולה לישראל. ובמקדש נעקד יצחק אבינו, שנאמר: ולך לך אל ארץ המוריה. ונאמר בדברי הימים: ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדויד אביהו אשר הכין במקום דויד בגרן ארנן היבויסי.

953. כתב רבינו גרשום: אברהם קראו "יראה", ומלכי צדק קראו "שלם". ועשה הקדוש ברוך הוא פשרה ביניהם — וקראו "ירושלם". ועיין בתוספות [ד"ה הר].

את דברי הכיבושין.

ואם לאו, אם אין ביניהם זקן — **אומר חכם** דברי כיבושין.

ואם לאו, אם אין ביניהם אפילו חכם — **אומר** את דברי הכיבושין **אדם של צורה** [בעל קומה⁽⁹⁵⁷⁾], כדי שיישמעו דבריו, וימריך ויכניע את הלבבות].

ממה ששינוי בברייתא, שלכתחילה אומר זקן, ואם לאו — אומר חכם, משמע שזקן עדיף, אף שאינו תלמיד חכם. ורק אם אין זקן, אומר חכם.

ותמהה הגמרא: **אטו זקן דקאמרי** [וכי אותו זקן שאמרנו, שהוא עדיף], הכוונה **אף על גב**

דלאו חכם הוא? הרי ודאי שתמיד חכם עדיף על זקן עם הארץ!

אמר אביי: הכי קאמר [כך היא כוונת התנא]: **אם יש שם זקן, והוא גם חכם — אומר אותו אדם, שהוא זקן והוא גם חכם.**

ואם לאו, אם אין שם אדם כזה — **אומר חכם** שאינו זקן.

ואם לאו, אם אין שם אף חכם שאינו זקן — **אומר אדם של צורה**⁽⁹⁵⁸⁾.

ומה הם אומרים?

אחינו! לא לבישת שק, **ותענית**, שהם מעשים חיצוניים, **גורמים** שיענה לנו

[בראשית כב ב, ד"ה ארץ המוריה].

ובפסיקתא רבתי [פרשה מ', ד"ה דבר אחר בחדש] מצינו עוד דעות רבות בענין זה: "המוריה" — אמר רבי שמואל, הארץ שמתוכה עתיד הקדוש ברוך הוא להורות על הרשעים שירדו לגיהנם וכו'. דבר אחר, ארץ המוריה, אמר רבי יהושע בן לוי: הארץ שהצדיקים מורים מתוכה, וגוזרים על הקדוש ברוך הוא — והוא עושה וכו'. דבר אחר, ארץ המוריה, אמר רבי יהודה בר פדייה: מוריה. אמר לו [אברהם לקב"ה]: להיכן הוא? אמר לו לארץ שאני מראה אותך. דבר אחר, מוריה, אמר לו: רבון העולמים! וכי כשר אני להקריבו? כהן אני? שם כהן גדול יבוא ויקבלו ממני? אמר לו הקדוש ברוך הוא: כשתגיע למקום, אני מקדשך, ועושה כהן אותך. מהו מוריה? תמורתו. על שם חליפיו. כמה דאת אמר "לא יחליפנו ולא ימיר אותו". דבר אחר, מהו המוריה? אמר רבי פנחס, בארץ שמרותו של עולם בתוכה וכו'. דבר אחר, מהו המוריה? אמר רבי שמעון בן יוחי: בארץ

שהיתה מקושטת כנגד מזבח של מעלן או ירה יירה. דבר אחר, הארץ שקטורת הסמים קריבים בתוכה וכו'. עיין שם. ועיין עוד במדרש **תנחומא** בראשית [פרשת וירא].

957. כך פירש רש"י. ותמה המהרש"א, וכי משום שהוא בעל קומה נשמעין דבריו יותר? וברש"י שבר"ף מצינו: יפה תואר, ופניו כפני אריה, ודבריו נשמעין.

והמאירי פירש: אדם של צורה היינו אדם מסויים, ושעניינו מפורסם במעלה וחסידות, ודבריו נשמעין.

והמהרש"א כתב, דהיינו שהוא חכם במילי דעלמא.

958. כתב הגבורת ארי, שיש ארבע מדרגות בדבר: א) זקן והוא חכם. ב) חכם שאינו זקן. ג) זקן שאינו חכם. ד) אדם של צורה. ועיין שם שהאריך בענין טובא.

אסרא הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד [היו אוסרין את הבהמות לחוד, ואת ולדותיהם לחוד], אופן שנגרם להם צער רב.

אמרו לפניו [לפני הקדוש ברוך הוא]: רבונו של עולם! אם אין אתה מרחם עלינו, אין אנו מרחמים על אלו⁽⁹⁶¹⁾.

כלומר, כשם שאתה אומר ומצוה עלינו לרחם על כל בעלי החיים, כפי שנאמר: "ורחמיו על כל מעשיו", כך תרחם אתה עלינו.

עוד נאמר באנשי נינוה: "ויקראו אל אלהים בחזקה".

לשון "בחזקה" משמע שדיברו בכח וניצוח

הקדוש ברוך הוא⁽⁹⁵⁹⁾, אלא — תשובה ומעשים טובים גורמים.

שכן מצינו באנשי נינוה, שלא נאמר בהם כאשר חזרו בתשובה, ולבשו שקים והתענו [כפי שמסופר בספר יונה]: "וירא האלהים את שקם ואת תעניתם", אלא כך נאמר: "וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה".

נאמר באנשי נינוה: "ויאמינו אנשי נינוה באלקים וגו' ויזעק ויאמר בנינוה מטעם המלך וגדוליו וגו' ויתכסו שקים האדם והבהמה".

מאי הוּו עבדי [מה וכיצד היו עושים]?⁽⁹⁶⁰⁾

והבקר אל יטעמו מאומה. ואותה הכרזה היתה גם על הוולדות של האדם והבהמה, היונקים משדי אימותם, נמצא, שאף שהאמהות לא יטעמו, מכל מקום הוולדות יונקים מאימותם! לכן אמרו: ויתכסו שקים, היינו במקום היניקה, כדי שלא יניקו בניהם. וזהו שאסרו הבהמות לחוד והוולדות לחוד. והטעם להתאכזר על הוולדות שאין בהם דעת הוא, שמתוך כך יקראו אל אלקים, לומר, אם אין אתה מרחם עלינו — אין אנו מרחמים על אלו, ואתה ציויתנו: ורחמיו על כל מעשיו. ועיין עוד במהרש"א מה שכתב בזה.

961. קשה, הרי דברים אלו נראים כחוצפה כלפי שמיא!

וביאר הבן יהוידע, שכך אמרו: כיון שהבהמות נוצרו עבור האדם, אם אין אתה מרחם עלינו לבטל הגזירה, אין אנו צריכים לרחם על אלו, כי מה צורך לנו בהם? והעץ יוסף מבאר, שעשו פעולה בעקירת הרחמים, כדי שבזה יתעורר בליבם הרחמים על

959. ולמה באו — להכנעת הלב, להצטער על העבירות שעשו, ולשוב מדרכם הרעה. מהרש"א.

960. כתב הרי"ף: יש לדקדק, מה שואלת הגמרא, הרי מפורש בפסוק מה עשו, שהתכסו שקים האדם והבהמה! ועוד, היכן נרמז בפסוקים שאסרו הבהמות לחוד וכו'?

וביאר, שהדקדוק הוא מזה שכתוב "ויאמינו אנשי נינוה, ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם". אם כן, מה הוסיף אחר כך מלך נינוה בהכרזתו: "ויתכסו שקים האדם והבהמה"? הרי כבר עשו זאת קודם לכן! ואם צויה רק לכסות הבהמות, למה הזכיר גם את האדם בהכרזתו? וזו שאלת הגמרא: מאי עבדי. עוד קשה, מה שייך לבישת שק גבי בהמה? בשלמא גבי אדם, שרגיל ללוש בגדים נאים, הרי לבישת שק — סימן צער ואבלות היא. אבל גבי בהמה, שאינה מתלבשת כלל, מה נפקא מינה בלבישת שק? לכן פירשו את "ויתכסו שקים" כך: היות והכריז המלך: האדם והצאן

דין.

מאי "ומן החמם אשר בכפיהם"?

מאי אמור [מה אמרו בתפילתם]? (962)

אמר שמואל: אנשי נינוה חזרו בהם מן הגזל עד כדי כך, שאפילו אם גזל אחד מהם מריש [קורה], ובנאו ושיקעו בכירה [בבנין גדול], לא היה מסתפק בהשבת דמי הקורה לבעליה, אלא היה מקעקע והורס את כל הכירה כולה (966), ומחזיר את המריש עצמו לבעליו (967) (968).

אמרו לפניו: רבונו של עולם! עלוב ושאינו עלוב, צדיק ורשע, מי נדחה מפני מי? (963) הרי ודאי שהצדיק נדחה מפני הרשע (964). ולכן, רחם עלינו, תשחיתנו.

אמר רב אדא בר אבהה: אדם שיש בידו עבירה, ומתודה עליה, ואינו חוזר בה [כגון

עוד נאמר שם: "וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמם אשר בכפיהם" (965).

כן, היאך יהיו נדחים מפני הרשעים. וזהו "בחזקה", מפני שהיא תשובה נצחית. עוד כתב שם, שעלוב היינו חצוף. והיינו, שהחצוף ועו הפנים — מתגבר על מי שאינו חצוף. וזהו שפירש רש"י: בחזקה, בכח וניצוח דין. אף שאינה טענת אמת. עיין שם.

965. בירושלמי דרשו מקרא זה לגנאי, שרק מה שהיה בכפיהם החזירו. אבל מה שהיה בשידה תיבה ומגדל — לא החזירו.

966. וזהו "אשר בכפיהם", שהיו מחזירים את הקורה שבנו בכף ידם. מהרש"א.

967. המאירי ובעל הצרורות מבארים, שלמרות שתקנת חכמים היא שכאשר גזל מריש ובנאו בכירה — נותן רק את דמיו, עדיין זה נחשב חמס, כפי שמצינו במסכת בבא קמא [סב א]: גזלן לא יהיב דמי, חמסן יהיב דמי. אם כן, נמצא שיצא מתורת גזל, ועבר לתורת חמס! והיות וכתוב באנשי נינוה "ומן החמס אשר בכפיהם", משמע שלא היה בידם אף עון חמס, וזהו משום שהיו מקעקעים כל הבירה ומחזירים מריש לבעליו. וכן כתב בבן יהודיע.

968. כתב השפת אמת, שנראה שלאחר שתקנו

הבהמות. וכל המרחם — ירוחם. עיין שם.

962. עיין במהרש"א שהביא שרש"י על ספר יונה כתב, ש"ויקראו אל אלקים בחזקה" — היינו מה שהגמרא מזכירה לעיל, שאסרו הבהמות לחוד והוולדות לחוד. וכתב, שלפי זה ניחא טפי.

963. לשון זו מצינו גם במסכת מגילה [כט א]: "רב ששת הוה יתיב בבי כנישתא דשף ויתבי בנהרדעא, אתיא שכינה — ולא נפק, אתו מלאכי השרת וקא מבעתו ליה. אמר לפניו: רבונו של עולם! עלוב — ושאינו עלוב, מי נדחה מפני מי? אמר להו: שבקוהו".

964. בפשטות הכוונה, שכך אמרו אנשי נינוה: אנו הרשעים והעלובים, ויש לדחות את ענין אלו שאינם עלובים — מפני עניינינו! ועיין ברבינו גרשום שכתב: כלומר — דחה גזירתם מלפנינו. אבל הרא"מ כתב להיפך. שהעלוב היינו הקדוש ברוך הוא, הסובל עלבון מבני אדם שהיו עוברים על דבריו. ולפי זה, העלוב, שהוא החלש כביכול, נדחה מפני מי שאינו חלש.

וכן הביא המהרש"א בשם העין יעקב [בחידושי], שהכוונה היא להיפך. והיינו, שהרי בכל דור ודור אי אפשר שלא יהיה צדיק, ואם

כך אדם זה, שמתודה על עוון הגזול שבידו, אבל אינו משיב את הגזילה, אין תשובתו עולה לו, שהרי הוא עדיין תפוס ואחוז בגזילה.

שנאמר: "ומודה ועוזב ירחם". הרי לנו, שרק אם מתודה, ואף עוזב את חטאיו, אז ירוחם החוטא מן השמים.

ועוד אומר הכתוב: **"נשא לבכנו אל כפים אל אל בשמים"**. משמע, שעם הכפים צריך לישא את הלב לשמים. כלומר, לחזור בו מקלקולו⁽⁹⁷¹⁾.

שנינו במשנתנו: **עמדו בתפלה מורידין לפני**

שיש בידו עוון גזל⁽⁹⁶⁹⁾, ומתודה על העון, ואינו משיב את הגזילה], **למה הוא דומה?**

לאדם שתופס שרין מת, שמטמא את האדם במגעו, בידו.

שכל זמן שהשרץ בידו, **אפילו אם הוא טובל בכל מימות שבועולם — לא עלתה לו טבילה**, שהרי מיד הוא חוזר ונטמא מהשרץ שבידו.

אבל אם זרקו [זרק אותו אדם את השרץ] **מידו, אזי כיון שטבל במקוה שיש בו ארבעים סאה⁽⁹⁷⁰⁾ של מים — מיד עלתה לו טבילה — ונטהר מטומאתו.**

כ-332 ליטר. אמנם נהגו להוסיף ולעשות בשיעור של לפחות כפליים.

971. כך כתב רש"י. וכתב המהרש"א, שצריך לומר שהוא סובר ש"כפים" הוא מלשון עננים, כפי שמצינו במסכת יבמות [קה ב].

ורבינו חננאל הביא שבירושלמי מצינו: נשא לבכנו אל כפים אל א-ל בשמים, נשוא לבכנו לכף ידיו. כשם שכף ידיו נקיה, כך ניקה ליבנו, ואחר כך — אל א-ל בשמים.

אמנם הפירוש הפשוט של הפסוק הוא כך: נשא לבכנו באמת להקדוש ברוך הוא, כאדם הרוחץ בנקיון כפיו, שמשליך מידיו כל טינוף [רש"י איכה ג מא].

והרש"ש ביאר, דהיינו שצריך לחזור מקלקולו ולהחזיר הגזילה בכפיו. ודורשים "כפים" מלשון כף יד, ואחר כך לשוב אל ה'.

והמהרש"א כתב לבאר על פי מה שכתב רש"י על מגילת איכה, נשא לבכנו באמת לקדוש ברוך הוא, כאדם הרוחץ בנקיון כפיו, שמשליך מידיו כל טינוף, כי מודה ועוזב ירוחם, והמודה ואינו עוזב — כטובל ושרץ בידו.

חכמים ששינוי החזור [שינוי שיכול לחזור למצבו הראשון. כמו כאן בענין מריש, שאפשר לפרק את הבנין, ואז המריש יעמוד שוב בפני עצמו], קונה מטעם תקנת השבים, הרי זו תשובה שלימה אף אם לא מקעקע את הבירה, אלא מחזיר לנגזל את דמי המריש. אמנם מזה שהרי"ף מביא את דברי שמואל, משמע קצת שהרוצה לזכות בתשובה שלימה, צריך לקעקע הבנין, אם חבירו רוצה את המריש שלו בדווקא, ואינו מוכן לקבל דמים תמורתו. וסיים בצ"ע.

969. כך כתב רש"י, שהענין מתייחס לעוון גזל. אבל הרמב"ם [הלכות תשובה פרק ב' הלכה ג'] כתב ענין זה גם על שאר עבירות שבין אדם למקום. שאם אינו חוזר בו, כגון שאינו גומר בליבו שלא יחזור על העבירה שוב, אין תשובתו תשובה.

970. שיעור סאה לשיטת הגר"ח נאה: 294.8 ליטר, ולשיטת החזון איש: 3.14 ליטר. שיעור ארבעים סאה איפוא: לשיטת הגר"ח: 8.331 ליטר בקירוב, ולשיטת החזון איש: 572 ליטר. אם כן, השיעור המינימלי של מקוה הוא לפחות

התיבה זקן כו'.

ט. וקולו ערב,

תנו רבנן: עמדו בתפלה, אף על פי שיש שם בין הקהל זקן וחכם, אין מורידין לפני התיבה אלא אדם הרגיל בתפילה⁽⁹⁷²⁾.

י. ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות, שעל ידי כך פסוקי התפילה שגורין על פיו,

רבי יהודה אומר, צריך שיהיו באדם היורד לפני התיבה בתענית גשמים מעלות אלו:⁽⁹⁷³⁾

יא. ובקי בכל הברכות כולן, שהן שגורות על פיו.

א. שיהא מטופל בילדים, ואין לו כמה לפרנסם [שלבו דואג עליהם, ויצעק מקירות ליבו],

ויהבו ביה רבנן עיניהו [נתנו החכמים את עיניהם] ברבי יצחק בר אמי, שיש בו כל המעלות הללו, והוא ראוי לרדת לפני התיבה.

ב. ויש לו יגיעה בשדה. ששדותיו זרועות, ומשום כך הוא זקוק ביותר לירידת הגשמים,

ועתה דנה הגמרא בדברי רבי יהודה.

ד. וביתו ריקם [הגמרא סוברת כעת, שהכוונה שאין לו כלום בביתו, שהוא עני].

הגמרא מבינה עתה, שמה שאמר רבי יהודה טז-ב שצריך שיהא ביתו ריקם, היינו שאין לו פרנסה בביתו. ולכן תמהה הגמרא, למה שנה רבי יהודה שני תנאים, שצריך שיהא "מטופל ואין לו", ושיהא "ביתו ריקם", הרי היינו מטופל ואין לו — היינו ביתו ריקם!

ה. ופרקו נאה [להלן יתבאר],

ו. ושפל ברך [ענין]⁽⁹⁷⁴⁾,

אמר רב חפדא: "ביתו ריקם" אין הכוונה שאין לו פרנסה בביתו, אלא זהו שבייתו ריקם מן העבירה, שאין חפצי חמס וגזל מצויין בביתו⁽⁹⁷⁵⁾.

ז. ומרובה לעם [שהוא נוח לבריות, ומסכימים לתפילתו],

ח. ויש לו נעימה [שיודע להנעים בקולו בנגינה, ועל ידי כך הוא מושך את הלב],

ענין זה בהלכות תפילה, רק בהלכות תעניות.

974. כתב הבן יהודע, שלכן מכונה עניו "שפל ברך", כי עניו רואה עצמו רך הן בעניינים הנפשיים, והן בעניינים הגופניים. והוא "ברך", ב' רך. שהוא רך בשני דברים. עיין שם.

972. כתב האור זרוע [חלק א', הלכות שליח ציבור סימן קטז], שהיינו דווקא כשנתמלא זקנו, ודווקא באופן שהזקן והחכם אינם רגילים בתפילה, ובלבד שיש בו כל המידות שהגמרא מביאה כאן.

975. כך כתב רש"י. והיינו שהוא מפרש "ביתו ריקם", שאין בביתו גזל וחמס. דהיינו, עבירות שבין אדם לחבירו [ונכתב המהרש"א, שהזכיר רש"י גזל, משום שהיא עבירה שכיחה מאוד,

973. כתב בשו"ת מהרש"ל [סימן כ'] שמדות אלו נצרכות רק בשליח צבור היורד לפני התיבה בתעניות, ולא בסתם ש"ץ קבוע. כפי שברור כי מה שצריך שתהא לו יגיעה בשדה היינו דווקא בתענית גשמים. וכתב שלכן לא הביא הרמב"ם